

תוכנית מנהרות מזון לביטחון תזונתי

עיריית אייזיק   אמיליה קפרנוב
ליייה מורן-גלעד   דנה ברנדר

עריכת לשון: רונית כהן בן-נון
תרגום לאנגלית (תקציר): חני מנור
עיצוב גרפי: אפרת ספיקר

המחקר הוזמן על ידי משרד הכלכלה והתעשייה ומומן בסיועו

מכון מאירס ג'וינט ברוקדייל
ת"ד 3886 ירושלים 9103702
טלפון: 02-6557400
brook@jdc.org | brookdale.jdc.org.il

ירושלים | שבט תשפ"א | ינואר 2021

תקציר

רקע

תוכנית "מנהרות מזון לביטחון תזונתי" החלה לפעול ביישוב שגב שלום בשנת 2015 בשותפות של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (להלן: משרד רווחה), מחוז הנגב במשרד החקלאות ופיתוח הכפר והאגף לפיתוח כלכלי חברתי בחברה הבדואית בנגב.

התוכנית נועדה להעצים משפחות מן האוכלוסייה הבדואית המטופלות במחלקות לשירותים חברתיים ומטרתה, כפי שמנוסחת באתר של [משרד החקלאות ופיתוח הכפר](#), היא "לפתח יזמות עסקית בתחום החקלאות על מנת ליצור אפשרויות לנשים ממשפחות במצוקה כלכלית להגדיל את הכנסתן. המיזם מתבסס על הקמת בתי צמיחה קטנים (חממות / מנהרות גידול) בחצרות הבתים, לגידול ירקות ופירות לצריכת המשפחה ולמכירה בשוק". התוכנית פועלת כיום (שנת 2020) בארבעה יישובים בדואיים: כסייפה, חורה, שגב שלום ולקיייה ומשתתפות בה 31 משפחות.

במסגרת הערכת יישום החלטת ממשלה 2397 – תוכנית החומש לפיתוח כלכלי חברתי של האוכלוסייה הבדואית בנגב 2017-2021 – פנו נציגי האגף לפיתוח כלכלי חברתי בחברה הבדואית בנגב למכון מאיר-סג'וינט-ברוקדייל בבקשה לערוך מחקר שמטרתו לזהות את הגורמים המרכזיים שבכוחם לתרום להצלחת התוכנית, באמצעות חילוץ ידע על אופן פעילותה.

מטרה

לזהות את הגורמים המרכזיים שבכוחם לתרום להצלחתה של התוכנית, מנקודת המבט של המשפחות המשתתפות בה ושל אנשי המקצוע המעורבים בהפעלתה.

שיטה

המחקר התבסס על 21 ראיונות חצי מובנים עם אנשי מקצוע במטה התוכנית וביישובים שבהם היא פועלת ועם משפחות המשתתפות בתוכנית.

עיקרי הממצאים

מן המחקר עולה כי התוכנית פועלת ברגישות תרבותית ובהקפדה על שמירת המסורת, ומאפשרת צמיחה והתפתחות של המשתתפים מבלי להפריע את הנורמות התרבותיות של האוכלוסייה הבדואית. כמו כן התוכנית מאפשרת רכישה, שימור והטמעה של ידע בדרכים מותאמות לאוכלוסייה. אף שהתוכנית מצומצמת בהיקפה לעומת תוכניות אחרות שמפעילים משרד הרווחה והאגף לפיתוח כלכלי חברתי, השפעתה על המשפחות המשתתפות בה, ובייחוד על הנשים, היא רבה. השפעה זו באה לידי ביטוי

בראיונות שנערכו עם המשתתפים בתוכנית, ובהם הם סיפרו על תרומת ההשתתפות בתוכנית לחייהם. תחושה זהה נרשמה גם בקרב אנשי המקצוע המלווים את התוכנית.

בד בבד עם שביעות הרצון שתועדה, מן השטח עלו דיווחים על אתגרים וקשיים הדורשים התייחסות. בעת ביצוע המחקר לא היו לתוכנית יעדים ברורים ומוסכמים, כמו גם אסטרטגיה לסיום השתתפות, ולכן לא נעסוק במונחי הצלחה מוחלטים ומדידים. הצלחת התוכנית מושפעת מן הפוליטיקה הפנים-יישובית ומהעדר יציבות תקציבית בחלק מן היישובים, ואלו משפיעים על תחושת הביטחון של המשתתפים בתוכנית. יצוין כי הובא לידיעת צוות המחקר כי בעקבות הצגת ממצאי הביניים של מחקר זה, החלו מובילי התוכנית לגבש מסמך רשמי המפרט את התוצאות הרצויות ואת דרכי מדידתן ומסדיר את דרכי העבודה בתוכנית.

המלצות

על משרדי הממשלה המפעילים את התוכנית להגדיר הגדרה אחידה ומוסכמת של מטרות התוכנית, שלביה ואסטרטגיית סיום השתתפות המשפחות בה. יש להבטיח מנגנון מקצועי מובנה לבחירת אנשי המקצוע לתוכנית והמשפחות שישתתפו בה. בהקשר זה נדרש לוודא עמידה בקריטריונים לבחירת המשפחות, ובכלל זה העדר שיקולים פוליטיים, מתן חשיבות לניסיון בעבודה חקלאית ולכוחות הנדרשים מן המשפחה. צוות המחקר זיהה את היתרון בבחירת נשים בהפעלת החממה ואת חשיבות העבודה ברגישות תרבותית, ואותם יש לשמר. לפני הפעלה של התוכנית ביישוב מומלץ להסדיר את העבודה עם ראש הרשות ועם גורמים רלוונטיים נוספים ברשות. כמו כן יש להבטיח את המחויבות של המחלקות לשירותים חברתיים לתוכנית. על מובילי התוכנית לקיים תיאום ציפיות והגדרת יעדים עם המשפחות, במיוחד באשר ליכולתן לעמוד בעלויות של ההשתתפות בשלבים המתקדמים של התוכנית. עוד מומלץ להמשיך את עבודת המדריך החקלאי בליווי המשפחות שמסיימות את התוכנית. ולבסוף, על התוכנית לתת מענים דיפרנציאליים למשפחות, על פי יכולותיהן וצורכיהן, ובכך לסייע להן לשפר את חייהן ואת חיי ילדיהן.

דברי תודה

אנו מודות לכל המרואיינים ולכל מי שתרמו למחקר זה: למשתתפי התוכנית, על שהסכימו להתראיין ושיתפו אותנו בתובנות שלהם, ולמרואיינים שלנו ממשרד החקלאות ופיתוח הכפר וממשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, על שחלקו איתנו את הידע המקצועי הרב שלהם.

תודה לחברים בצוות האגף לפיתוח כלכלי חברתי בחברה הבדואית בנגב במשרד הכלכלה והתעשייה: יריב מן, אריאל למדני ויאיר חירותי, על שיתוף הפעולה והפתיחות.

תודה מיוחדת לשותפינו באג'יק – מכון הנגב: לנטע סיבוני גלילי, מנהלת "מבאדרה", ולד"ר ערן בוכלצב, מנהל מרכז הידע והפיתוח, וכן למראיינים – דלאל אסדי, נסייבא אבו ריאש וחאלד אבו עגאג, על שפגשו את המשתתפים, שיתפו אותנו בתובנותיהם ותרמו למחקר.

תוכן עניינים

1	1. מבוא
3	2. תיאור המחקר
3	2.1 מטרת המחקר
3	2.2 מערך המחקר
4	2.3 ניתוח הנתונים
4	2.4 אתיקה
5	3. ממצאים
5	3.1 השפעת התוכנית על המשתתפים
7	3.2 ליווי והדרכה
8	3.3 היבטים מגדריים
8	3.4 קשיים וחסמים בהפעלת התוכנית
10	4. מגבלות המחקר
11	5. מקדמי הצלחה – תובנות והמלצות
13	6. סיכום ודין
15	מקורות
17	נספח א: יזמות כלכלית כאמצעי סיוע לאוכלוסיות החיות בעוני: סקירת תוכניות בעולם
22	נספח ב: הנחיות ותבחינים לאיתור משפחות לתוכנית